

Ярослава КОДЛЮК,
доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Технологія аналізу підручника для початкової школи

Модернізація змісту шкільної освіти актуалізує проблему вдосконалення шкільних підручників як основних виразників цього змісту, а одним із шляхів покращення якості навчальної книги вважають "суттєве поліпшення процедури експертизи й аналізу результатів апробації навчальної літератури" [4, с. 4]. З іншого боку, як стверджує відомий російський підручникомознавець Д.Зуєв, відсутність достатньо повно і глибоко розробленої методики аналізу, оцінювання і перевірки шкільних підручників ускладнює процес їх створення, негативно впливає на якість навчальної літератури.

Заявлена проблема набула особливої гостроти в умовах стандартизації змісту початкової загальної освіти (2000 р., 2011 р.), а відтак створення нових підручників з усіх навчальних предметів, що вивчаються в початковій школі. Зокрема, відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 11.12.2014 № 1461 "Про проведення конкурсного відбору оригінал-макетів підручників для учнів 4 та 7 класів загальноосвітніх навчальних закладів" вживаються заходи щодо забезпечення прозорого, неупередженого оцінювання конкурсних матеріалів. Ознайомлення зі списком експертів, оприлюдненим на сайті Міністерства освіти і науки України, засвідчує, що до аналізу навчальної книги залучаються педагоги різних категорій: в основному практики (безпосередні користувачі підручників) – вчителі початкових класів, заступники директорів з навчально-виховної роботи, працівники інститутів післядипломної педагогічної освіти (що сприймаємо як незаперечний позитив), рідше – викладачі вищих навчальних закладів. Такий підхід має, з одного боку, забезпечити об'єктивність оцінювання рукописів, а з іншого – зумовлює необхідність ознайомлення педагогічної громадськості з азами теорії шкільного підручника, зокрема з тією інформацією, яка стосується аналізу навчальної книги (що саме перевіряти, якими способами збирати і класифікувати оцінну інформацію, як інтерпретувати отримані результати).

Вивчення спеціальної літератури (В.Бейлінсон, Д.Зуєв, О.Савченко та ін.) [1; 2; 5] засвідчує, що єдиних, науково обґрунтованих критеріїв не існує, хоча напрацювання вчених у зазначеному аспекті чималі. Разом з тим домінує думка, що узагальненою характеристикою якості шкільного підручника, яка впливає з його двоєдиної сутності, мають стати дидактичні показники, а загальнодидактичним критерієм оцінювання підручника – його провідні функції. Більше того, у 70-х роках ХХ століття Д.Зуєв та В.Бейлінсон обґрунтували структурно-функціональний підхід до аналізу цього виду навчальної літератури, який передбачає структурний аналіз підручника та його функціональну характеристику.

Розглядаючи книгу як модель цілісного процесу навчання [3], що повноцінно реалізує свої функції у системі інших навчальних засобів, пропонуємо **комплексний підхід до аналізу підручника**, який радимо здійснювати за такими напрямками: структура підручника; його функції; поліграфічне оформлення; підручник у системі навчально-методичного комплексу.

1. Структура підручника.

1.1. Текст:

- види текстів – основний, додатковий, пояснювальний (їх співвідношення, взаємозв'язок);
- основний текст – предметно орієнтований, інструментально орієнтований, ціннісно орієнтований;
 - мова текстів (зрозумілість для учнів, емоційність);
 - доступність змісту;
 - особистісна зорієнтованість навчального матеріалу.

1.2. Апарат організації засвоєння:

- наявність різних типів навчальних завдань і вправ – пропедевтичні, ввідні, пробні, тренувальні, творчі;
 - питома вага серед них творчих, розвивальних;
 - їх розташування в підручнику з урахуванням основних етапів процесу навчання – сприймання навчального матеріалу, його усвідомлення та осмис-

лення (розуміння), закріплення, застосування на практиці;

- доцільність використання пам'яток, алгоритмів, зразків виконання завдань тощо;
- диференціювання навчальної інформації засобами підручника (наявність шрифтових та кольорових виділень).

1.3. Ілюстративний матеріал:

- види ілюстрацій – провідні, рівноправні з текстом, ті, що обслуговують текст;
- якість виконання ілюстративного матеріалу;
- роль ілюстративного матеріалу в реалізації провідних функцій підручника (розвивальна спрямованість наочних зображень, їх інформативність, естетичне виконання, національний колорит);
- дидактично обґрунтований зв'язок наочних зображень з текстом та іншими структурними компонентами підручника;
- методична доцільність включення у книгу;
- відповідність ілюстрацій віковим особливостям молодших школярів;
- наявність завдань, спрямованих на роботу учнів з ілюстративним матеріалом.

1.4. Апарат орієнтування:

- компоненти апарату орієнтування – сигналісимволи, зміст, вступне звернення до читача та ін.;
- раціональність рубрикацій, їх розвивальний характер;
- доцільність використання сигналів-символів;
- інструментальність вступного звернення до читача, його доцільність;
- однотиповість і наступність у використанні елементів апарату орієнтування, зокрема сигналів-символів (хоча б у межах однієї освітньої галузі).

2. Функції підручника.

2.1. Інформаційна функція:

- основні види знань – про навколишній світ, про способи пізнавальної і практичної діяльності, про цінності; їх співвідношення;
- види діяльності, спрямовані на застосування цих знань на практиці;
- реалізація змістових ліній освітнього стандарту;
- відповідність навчальній програмі;
- дидактично обґрунтований відбір навчального матеріалу;
- науковість і доступність викладу;
- систематичність і послідовність пред'явлення знань.

2.2. Розвивальна функція:

- завдання на розвиток психічних процесів: на збагачення сенсорного досвіду молодших школярів (уміння слухати, бачити, відчувати); на розвиток пізнавальних процесів (уваги, уяви, мислення тощо);

- завдання на формування загальнонавчальних умінь і навичок: організаційних (організувати робоче місце, точно виконувати вказівки вчителя, планувати навчальні дії), загальнонавчальних (слухати, відповідати, запитувати, міркувати), загальнопізнавальних (аналізувати, порівнювати, узагальнювати), контрольньо-оцінних (орієнтуватися на зразок, здійснювати само- і взаємоконтроль, висловлювати оцінні судження);

- завдання на розвиток творчих здібностей;
- можливості підручника щодо формування вміння працювати з книгою, уміння вчитися.

2.3. Виховна функція:

- система цінностей (загальнолюдські та національні), відображена у підручнику; дидактично обґрунтований їх відбір, особистісна зорієнтованість;
- тексти, що інформують про ті чи інші цінності (ціннісно орієнтовані – як художні, так і навчально-пізнавальні);
- завдання на формування емоційно-ціннісного ставлення (вправи на аналіз емоційної сфери дійових осіб, настрою природи, твору тощо; на аналіз почуттів автора, вражень; на аналіз і оцінювання подій, явищ, вчинків тощо; на залучення школярів у ситуації вибору цінностей).

2.4. Мотиваційна функція:

- засоби формування в учнів інтелектуальних почуттів, позитивних мотивів навчання, пізнавальних потреб та інтересів;
- змістове забезпечення емоційності навчання (емоційна насиченість змісту навчального матеріалу, відбір інформації з точки зору її значущості для молодших школярів, використання цікавих пізнавальних матеріалів);
- процесуальне забезпечення мотиваційної функції (використання індивідуальних та групових форм роботи, ігрових ситуацій, драматизації, проєктів тощо; персоналізоване формулювання запитань; заохочення учнів до висловлення власної думки; наявність засобів заохочення та підтримки успіху в навчанні й т. ін.).

3. Поліграфічне оформлення підручника.

3.1. Естетика навчальної книги:

- оформлення та якість обкладинки;
- кольорове вирішення;
- доцільність формату;
- рівень художнього оформлення основних структурних компонентів.

3.2. Відповідність санітарно-гігієнічним вимогам:

- якість паперу;
- якість поліграфічного набору;
- шрифтове оформлення.

4. Підручник у системі навчально-методичного комплексу.

4.1. Підручник – самостійний елемент навчального процесу:

• як модель сучасного процесу навчання – доцільність структурування змісту; диференціація засобами книги навчального процесу на уроці; реалізація в підручнику компетентнісного підходу (наявність засобів для формування як предметних, так і ключових компетентностей, зокрема кожного зі структурних компонентів – змістового, процесуального та мотиваційного, у т. ч. завдань на рефлексію (самоаналіз та самооцінку як процесу діяльності, так і його результату), формування ставлення тощо); моделювання спілкування у системах "учитель–учень", "учень–учень", "учень–батьки";

• як методичний засіб (доцільність способів подачі навчального матеріалу, самодостатність системи навчальних завдань і вправ, можливості щодо стимулювання творчості вчителя).

4.2. Зв'язок підручника з іншими компонентами навчального комплексу, їх узгодженість:

- зошит з друкованою основою;
- книжка для додаткового читання;
- збірник завдань і вправ тощо.

4.3. Підручник і методична література для вчителя, їх взаємозв'язок:

• методичний посібник для вчителя (характер методичних вказівок щодо організації роботи з підручником, необхідність використання додаткової літератури у процесі підготовки до уроку);

• інші компоненти методичного комплексу, їх узгодженість з підручником.

Запропоновані нами підходи до аналізу підручника, адресованого молодшим школярам, можуть використовуватися на різних етапах його розробки і створення: з метою аналізу рукопису; задля дослідження власне підручника; під час проміжної форми перевірки навчальної книги (зарубіжні дослідники виділяють так звану діагностичну оцінку постфактум).

Запропонована технологія є ефективною у процесі аналізу підручників з різних навчальних предметів (мови, математики, природознавства, літературного читання тощо), тобто таких, у змісті яких домінують або тексти, або навчальні завдання і вправи. На цьому положенні акцентуємо особливу увагу, оскільки у теорії змісту освіти (В. Краєвський, І. Лернер, М. Скаткін) відомий підхід, згідно з яким навчальні предмети, а відповідно і підручники, вважаються багатокомпонентними, тобто до них входять чотири елементи змісту освіти (знання, вміння і навички, творчі здібності, емоційно-ціннісне ставлення до світу), однак співвідношення цих компо-

нентів різне, оскільки залежить від провідної функції навчального предмета. Так, наприклад, літературне читання, природознавство належать до навчальних предметів із провідною функцією "знання", тому в цих підручниках домінують різні типи текстів. Мова, математика як навчальні предмети спрямовують на формування вмінь і навичок (провідна функція – "способи діяльності"), тому у змісті цих навчальних книг пріоритет належить навчальним завданням і вправам (хоча вони містять також інструментально орієнтовані тексти як змістову основу формування певних умінь і навичок).

Виразна ознака сучасного підручникотворення для початкової школи – його варіативність, яка знаходить своє відображення у розробці альтернативних підручників, що є носіями змісту освіти з окремого навчального предмета чи інтегрованого курсу, але реалізують різні педагогічні технології, пропонують авторські підходи до дидактико-методичної організації навчального матеріалу (це підручники одного типу). З метою дослідження таких книг варто проаналізувати (за виокремленими нами критеріями) кожен підручник окремо, а потім відповідні показники порівняти (з цією метою радимо застосувати описовий та порівняльний аналіз). Варіативна навчальна література охоплює різні типи підручників і навчальних посібників, які забезпечують реалізацію змісту освіти на певному ступені навчання (наприклад, у рамках школи першого ступеня). Тому з метою дослідження підручкового забезпечення початкової школи з певного навчального предмета доцільно з'ясувати зв'язок підручника з іншими елементами навчально-методичного комплексу.

Ми зупинилися на теоретичних методах аналізу, однак вважаємо, що надійно оцінити навчальну книгу можна лише шляхом поєднання цих методів з експериментальною перевіркою підручника у навчальному процесі.

Л і т е р а т у р а

1. Бейлінсон В. Г. Арсенал образования / В. Г. Бейлінсон. – М. : Книга, 1986. – 288 с.
2. Зув Д. Д. Школьный учебник / Д. Д. Зув. – М. : Педагогика, 1983. – 240 с.
3. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті : підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів / Я. П. Кодлюк. – К. : інформаційно-аналітична агенція "Наш час", 2006. – 368 с.
4. Савченко О. Я. Без якісного підручника якісна шкільна освіта неможлива / О. Я. Савченко // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / редкол. – К. : Комп'ютер у школі та сім'ї, 1999. – С. 3–6.
5. Савченко О. Я. Якість і варіативність шкільних підручників як умова запровадження Державних стандартів початкової освіти / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 2001. – № 8. – С. 10–12.